

Snedsted Seminariums

kirkelige og folkelige betydning på egnen
AF EGON KRISTIANSEN

Snedsted Seminarium oprettes

Henimod 1800 tallet stræbte man efter at få en dybtgående reform af Danmarks skolevæsen. Lærerne skulle uddannes på store moderne seminarier, hvor moralen og oplysningstidens dyder kunne fremmes mest muligt. Disse tanker førte til oprettelse af Blaagaard seminarium i 1791. Desværre afløstes de store forventninger af skuffelser i flere henseender. De nyuddannede seminarister var hovmodige og overfladiske. Med moralen stod det heller ikke for godt til; det hed sig, at hovedstadslivet havde en dårlig indflydelse på de unge i seminarietiden.

I år 1800 fremsatte præsten, den senere biskop P. O. Boisen i Vesterborg på Lolland et forslag om en mere simpel lærerskole i sin præstegård. Når regeringen året efter udstedte tilladelse hertil, ligger der nok heri en erkendelse af, at man i første omgang havde satset for højt. Den løsning, Boisen forsøgte, viste straks sine fordele. I den følgende tid blev der oprettet flere såkaldte præstegårdsseminarier forskellige steder i landet. Fordelene ved disse skoler lå for det første i en ydre beskedenhed, ikke alene hvad bygninger angår, men også med hensyn til elevers og læreres krav til omgivelserne. De nye seminarier var derfor langt billigere i drift og svarede således godt til den følgende tids slunkne valutakasse. Desuden blev seminarierne mere lokalprægede og seminaristerne ikke hovmodige og selvsikre, men mænd, der forstod at leve i et naturligt forhold mellem præsten og befolkningen.

I 1809 kom en dygtig og energisk ung mand til Snedsted; det var den 29-årige *Niels Ludvig Christian Bentzon* fra København. Trods sin unge alder havde han allerede gjort sig gældende i teologiske kredse og vist sig som et lovende talent i teologisk videnskabelig retning. Men den unge teolog sad inde med en kapacitet, der ikke i tilstrækkelig grad blev udnyttet i dette embede. Han indså hurtigt det gavnlige i at oprette et skolelærerseminarium i dette område, og da han indgav en ansøgning herom til kancelliet, tilbød han ikke blot at påtage sig undervisningen, men også at udlægge af præstegårdsjorden til praktiske øvelser i agerdyrking. Benzons ønske blev straks imødekommet, og i okt. 1812 kunne han påbegynde undervisningen.

For mange må oprettelsen af Snedsted seminarium have taget sig ud som et eksperiment, idet man geografisk set næppe kunne have valgt et mere fjerntliggende område til anbringelse af en sådan læreanstalt. Til København var der næsten ingen forbindelse. *Erhvervsmæssigt havde Thyboerne ingen interesse i hovedstaden*, i den henseende var Thy nærmest at betragte som et selvstændigt område med en god økonomi og gode handelsforbindelser; og netop disse forhold var med til at isolere egnen fra det øvrige land.

Når regeringen ydede Bentzon støtte til oprettelsen af seminariet, må der, udover at der var brug for flere seminarier, yderligere to ting med som forklaring på, at netop Thy blev hjemsted for et sådant oplysningscentrum.

For det første blev Bentzons foretagende stærkt støttet og anbefalet af amtmanden i Thisted, Gerhard Faye, der i flere henseender var en dygtig og velanset embedsmand. Det var en almindelig påstand både i Snedsted og ude omkring i egnen, at Bentzon var en stolt og bydende herre, der styrede sin skole med jernscepter. Men det var en aldeles forkert opfattelse af Bentzon, skriver en af hans elever. Han var tværtimod forstående og hjælpsom. Uden for skolen tiltalte han enkeltvis eleverne på en høflig og dannet måde med "De", hvorimod han på seminariet altid sagde "Du". De falske, negative rygter om Bentzon er opkommet, fordi han over for de ofte rå og landlige seminarister var tvunget til at anlægge en hård og bydende linje. "Når man så, på hvilket dannelsesstrin seminaristerne var og skulle højnes til, var det nødvendigt, at tage skrappe midler i brug¹⁾"

Bentzons betydning for beplantningen og hans elever i Thy

Den største og mest langtrækkende betydning, Bentzon fik som seminarieforsøger i Snedsted, ligger i den indsats, han udøvede for beplantningen i Thy. Sammen med bl. a. provst Casper Schade, Nykøbing Mors og amtmand Gerhard Faye, Thisted, dannede han 1820 "*Thisted Amts landøkonomiske Selskab*", hvis formål var at få plantet lætræer og frugttræer. For at forstå, hvor langvarigt og vidtrækkende betydning et sådant arbejde fik, er det nødvendigt at forestille sig de thyske landskabet åbne og forblæste. Kun på de østvendte skrånninger var der til dels læ for de hårde saltmættede vestenstorme, der til tider for ind over landet og afsved blot på en dag alt, hvad der var af grønne spirer og blade. Omkring gårde og huse var der ikke som nu haver med træer, men hist og her stak bygningerne op af landskabet og kunne i heldigste fald give læ til lidt køkkenurter.

Det er indlysende, at ikke blot bondens afgrøder, men hele befolkningen led under disse barske forhold. Bentzon tog fat på at ændre denne tilstand, og hvad thyboen havde anset for umuligt, blev nu med råd og vejledning muligt. På seminariet lærte Bentzon sine elever, hvorledes man i disse barske egne *skulle forberede og tilplante* et anlæg. En jordlod, tilhørende præstegården, var i forvejen blevet anvendt til praktiske øvelser i almindeligt agerbrug. I en sænkning mod øst var der desuden anlagt en slags svømmebassin for seminaristerne. Her på denne jordlod fik eleverne en praktisk undervisning i, hvorledes man forud for plantningen skulle kaste grøfter op til planterne og derefter lægge diger til værn mod vestenvinden og løsgående kvæg. Træer, der var plantet af tidligere elever, lærte de at renholde og beskære. Omkring dette arbejde formåede Bentzon at skabe en sådan interesse, at *haven blev et meget yndet tilholdssted for seminaristerne*, både medens de læste og i fritiden. Gennem sin undervisning blev Bentzons betydning for beplantningen ganske

¹ Saml, til jysk Hist, og Topogr. 4.R. 1.B. s. 386.

uoverskuelig. I nærværende sammenhæng vil jeg blot nævne enkelte eksempler på, hvorledes han direkte eller indirekte har været med til at fremskynde denne for thyboerne meget vigtige sag.

Gennem ovennævnte selskab til fremme af plantevæsenet blev der sørget for, at *mange skoler fik tillagt havejord*, og når en lærer ville plante, fik han fra selskabet udleveret *gratis træer*. Også almindelige bønder kunne ved henvendelse til selskabet få understøttelse til indhegning og indkøb af frugttræer. Dog måtte det påtænkte areal godkendes inden beplantningen og stå under jævnlige tilsyn, for at understøttelse kunne opnås.

Mange Snedsted-seminarister har sikkert benyttet sig af dette gode tilbud. I bogen "Træplantningens historie i Thisted Amt" 1911 skriver dens forfatter C. B. V. Hansen om mænd, der i særlig grad gjorde en indsats for beplantningen. Blandt de navne, der her fremføres, findes flere af Bentzons gamle elever. Om skolelæreren i Jørsby, *M. S. Steenbergs* have står der bl.a.: "Da den anlagdes, fandtes der ellers ikke i Jordsby og forøvrigt i en vid omkreds et eneste træ" (s. 58). Om en anden Snedsted-seminarist hedder det, "at der i 1828 kom en lærer *Thomsen* til Frøslev skole, og at han straks ved skolen anlagde have med flere slags træer, sirbuske og frugttræer" (s. 77). Også skolelærer *Stæhr, Nors* er omtalt, og en betydelig indsats blev gjort af skolelærer *A. L. Søndergaard*, Heltborg, der plantede lætræer omkring sognets kirker og sørgede således for både ly og forskønnelse til glæde for eftertiden.

En fra anden side mere kendt Snedsted-seminarist øvede ligeledes en påskønnet indsats; herom skriver C. B. V. Hansen s. 61: "Endnu skal nævnes Plantagen "Fensal" i Flade, som blev anlagt af den bekjendte og meget stridbare skolelærer *P. Henriksen* i Flade under hans Suspension fra Skolelærerembedet 1839-40. Da han ventede sin Afsked og frygtede for at blive husvild, byggede han et lille Hus, som han kaldte "Fensal" og anlagde foruden en Have en Træplantning på et indhegnet Terrain, tilforn for en Del bestaaende af Vandhuller og Lergrave, som han med megen Møje fyldte; Plantningen blev senere udvidet med 3 Skp. Land. Han nævnes i Landhusholdningsselskabets Beretning for 1854 "med Hæder", og det tilføjes, at han forsynede andre Beboere med Planter til deres små Anlæg, samt at den stedlige Landboforening gjentagne Gange har paaskjønnet hans Flid".

Mange andre Snedsted-seminarister har sikkert som Henriksen både selv gjort en indsats og hjulpet andre dertil. Deres navne er ikke bevaret, måske fordi der indimellem har været mindre heldige resultater, men også fordi mange boede i afsidesliggende sogne, hvor deres arbejde forblev ubemærket af omverdenen. Ud fra et personligt kendskab til et af disse bemærkede områder vil jeg omtale en lærer, der sandsynligvis har forestået et prisværdigt arbejde. I et ellers træfattigt område ligger en gammel plantage, som tilhører Kobberød gamle skole. Her fungerede i 1830 skolelærer *C. Madsen*, som var en af Bentzons elever fra Snedsted. Meget tyder på, at også denne Snedsted-seminarist ikke blot selv har plantet, men også været ivrig efter at påvirke andre dertil. På den måde har disse lærere haft næsten uoverskuelig betydning i Thy, og det bør bemærkes, at denne udvikling sker allerede i 1820erne og -30erne, hvilket er meget tidligt i

sammenligning med Vendsyssel, der ellers i beliggenhed og udvikling havde samme status.

Ved disse seminaristers virksomhed bliver Bentzons indirekte betydning ikke blot for plantevæsenet, men for hele egnens trivsel, langt større og mere vidtrækkende, end man hidtil har ment.

Kirkehistorisk set var Bentzons elever *rationalister* og fik deres store betydning på det praktiske område. Deres virksomhed blev dog ikke uden spor i kirkehistorien. Som vi senere skal se, fik den *grundtvigske bevægelse* aldrig tag i den brede befolkning i Thy, hvilket for en stor del skyldes, at næsten samtlige lærerembeder igennem en lang årrække var besat med Bentzons rationalistiske elever.

Hvorledes forstander Bentzon har virket for kirken og den menighed, han var præst for, findes der mig bekendt ingen oplysninger om, men netop tavsheden lader os formode, at han i den henseende ikke har adskilt sig fra sine rationalistiske kolleger. At eftertiden stemplede disse præster som åndløse og beskyldte dem for at ringeagte bibelens ord, er nok snarere et udtryk for det store opgør med rationalismen end et kendemærke for disse præster.

En ny ånd på Snedsted seminarium

I vinteren 1830 blev N. L. C. Bentzon kaldet til sognepræst i Ringsted, og sammen med ham forlod det rationalistiske præg seminariet. Først et halvt år senere tiltrådte hans afløser dobbeltembedet i Snedsted. Han var i alle henseender en modsætning til Bentzon, og skolen undergik derfor store forandringer ved dette forstanderskiftet. Betydningen heraf er imidlertid blevet stærkt tilsløret i Fr. Nygårds fremstilling af udviklingen på Snedsted seminarium i 1830erne, hvor andenlærer *P. K. Algreen* skulle have spillet hovedrollen²). Jeg skal i det følgende forsøge at give en mere sandfærdig skildring af seminariet og dets betydning.

Ifølge Fr. Nygård havde *P. K. Algreen* allerede i 1829 forbindelse til den antirationalistiske præst *Chr. Sørensen* i nabosognet Sønderhå. Gennem samtaler med ham skulle Algreen være blevet omvendt til en lidt mere alvorlig kriserendoms³), som han i sommerhalvåret 1830 forsøgte at bringe videre til seminaristerne⁴). En af disse, den senere forstander *C. C. Møller* på Flakkebjerg, har skrevet nogle erindringer om opholdet på Snedsted seminarium fra 1829 til 1831. Møller har altså kendt forholdene under Bentzon, han har kendt Algreen ikke blot som lærer, men som en god ven i mange år efter opholdet. Hvis Algreen, som Fr. Nygård påstår, havde haft en mærkbar kristelig indflydelse, er det besynderligt, at Møller i sine optegnelser ikke antyder noget herom⁵).

Derimod er hele *C. C. Møllers* opmærksomhed rettet mod den nye sognepræst og forstander, lic. cand. reol. *Peter Gerhard Brammer*. I august 1830 kom han fra sit kateketembede i Nakskov til Snedsted. Han var dengang 29 år, men havde allerede vundet sig et navn på hele tre områder. For det første var han en dygtig teolog, der allerede i 1826 havde forsvaret sin licentiatgrad. Dernæst var han kendt som en af de nærmeste i kredsen omkring *N.*

² Nordisk Månedsskrift 1881-82. Fr. Nygårds artikler om Kristenlivets vækkelseshistorie på Mors og omegn.

³ Nordisk Månedsskrift 1881 I, s. 261.

⁴ Nordisk Månedsskrift 1881 s. 272.

⁵ A. Hey: C. C. Møller 1891, s. 22 ff.

F. S. Grundtvig, og endelig havde han vist store evner og anlæg som taler, lærer og pædagog. Denne mand gjorde med ét forholdene ganske anderledes på Snedsted seminarium. Ved sin tiltrædelse som sognepræst holdt Brammer i august måned en vækkelsesprædiken i Snedsted kirke og slog dermed tonen an for sin kommende virksomhed. Herefter skulle ovennævnte elev, C. C. Møller over for sine kammerater have sagt: ”Nu er der kommet en ny Ånd ind i Snedsted Kirke, og der vil der også komme på Seminariet”⁶⁾

Ifølge Møllers optegnelser var det Brammer, der prægede seminariet, og mindet om ham overskygger alt andet, når Møller tænker tilbage på opholdet i Snedsted. Han skriver bl.a. ”Brammer blev straks en Mand af vort Hjerte: Han havde en mageløs Gave til at beaande os for Undervisningen og vor Fremtid, omgikkes os med Venlighed, og den gamle Tone på Seminariet blev snart fortrængt. Det blev nu for Alvor om at gjøre at benytte Tiden saa godt som muligt, . . . Fra Seminariet blev jeg i September 1831 dimitteret med Udmærkelse. Men det var ikke det væsentligste Udbytte af mit Ophold i Snedsted: - jeg lærte at forstaa mig selv og finde mig tilrette i Livet, blive fortrølig med dets Fordringer. Der var tidlig vakt en høj Grad af Alvor hos mig”.⁷⁾ For Møller var Brammer seminariets åndelige kraft.

G. P. Brammers ungdom og tilknytning til Grundtvig

Han havde allerede som fireårig mistet både sin fader og sin stedfader og kun med held reddet sig igennem sine børnesygdomme. Derefter boede han sammen med sin moder hos hendes fader, der dengang var slotspræst i Hillerød. Brammer omtaler sin bedstefader med dyb respekt, men *savnede en faderlig kontakt med ham*. Selv om der var et gensidigt kærlighedsforhold mellem dem, skjulte de deres følelser og lukkede sig inde bag generthed og æresfølelser. Bedstemoderen var enøjet; hendes udseende betegner Brammer som modbydeligt, og bedre blev det ikke ved hendes megen brug af snustobak. Uhyggen omkring hendes person forstærkedes, da Brammer en dag kom hjem fra skole og fandt hende ilde tilredt efter et mislykket forsøg på selvmord. Hos sin moder fandt han heller ikke den tryghed, han savnede. Hun var ungdommelig, heftig og lidenskabelig. ”Hun forstod ikke at elske mig med en blid, stille, i sandhed moderlig ømhed, lidenskabelige omfavnelser afskrækkede mig fra at vise hende barnlig hengivenhed”.⁸⁾ Han havde et behov for kærlighed og kontakt, som han ikke fik dækket i sin barndom. *Afstanden til de voksne følte han uendelig stor*.

I 1818 rejste Brammer til København for at studere jura, men teologiske spørgsmål optog ham så meget, at han snart besluttede sig for teologien. Grundtvig var på det tidspunkt en ensom oprører i kirke- og kulturlivet, men Brammer følte sig stærkt grebet af hans ortodokse bibelsyn og bekendte sig efterhånden mere og mere som deltager i denne ensomme mands kamp mod rationalismen. Hermed var hans anseelse og muligheder for at få et præsteembede forringet, og meget realistisk forberedte han sig i stilhed på

at få ansættelse som lærer ved en af de københavnske skoler. Han læste derfor om de tyske filantroper, men blev i særlig grad optaget af *Henrik Pestalozzi*. Der var noget i denne mands liv, der ligesom vandt genklang hos ham selv, derfor kunne han ikke blive træt af at læse om Pestalozzis kærlige og selvopofrende forhold til sine elever. Brammer var derfor godt forberedt, da han som teologisk kandidat blev lærer ved Vestens Institut. Af naturen var han ikke ulig Pestalozzi, og en af Brammers elever, den senere biskop H. L. Martensen, skriver om ham: ”Han var meget elsket af os, fordi han viste sine Disciple en sand Deeltagelse”.⁹⁾

Forholdet til Grundtvig udviklede sig til et varmt personligt venskab, og mange breve vidner om et *udpræget discipelforhold*. Men Brammer kendte endnu ikke Grundtvigs uberegnelige optræden og blev derfor meget overrasket, da han en dag ville besøge ham. I stedet for en ordentlig modtagelse blev han overfaldet med de værste skældsord. Der skyldtes en prædiken, Brammer havde holdt for Grundtvig søndagen før. Da den var fundet frem, fortsatte raserianfaldet og bragte Grundtvig fuldstændig fra sans og samling.¹⁰⁾ Foruden skuffelsen over, at Grundtvig kunne opføre sig således, var Brammers ære dybt krænket, og han besøgte ikke Grundtvig, før denne lang tid efter i et brev *formulerede en slags undskyldning*. Men da var Brammer også med det samme parat; han svarede omgående den længe savnede indrømmelse, og lettet over, at en streng tid er forbi, vil han nu ”lige så flittig som før” være Grundtvigs gæst, og han slutter brevet på en måde, der klart vidner om et varmt, sønligt forhold: ”Lev vel, kjære gode Grundtvig, og vedbliv at elske Deres sønlige hengivne G. P. Brammer.”¹¹⁾ Oven i skuffelsen var kendskabet til Grundtvig trods alt forøget; han var ikke længere den ufejlbare, men en medkæmper for kristenheden mod rationalismen.

Da Grundtvig senere på året bragte sig selv i vanskeligheder ved udgivelsen af ”*Kirkens Gjenmæle*”, stillede han også Brammer i en pinlig situation. Forholdet mellem dem var netop genoptaget, da Grundtvig offentliggjorde dette skrift, hvis indhold Brammer ikke helhjertet kunne gå ind for. Han var med det samme klar over, at hans faderlige ven på visse områder havde fejlet og havde forladt nogle standpunkter, som han i flere år havde kæmpet for. I den situation forsøgte Brammer straks at *skåne* Grundtvig mest muligt, men han kunne i sandhedens navn ikke forsvare ham på alle områder.¹²⁾ *Brammer forlod ikke Grundtvig*,¹³⁾ men var trofast imod ham også efter udgivelsen af ”*Kirkens Gjenmæle*”. Derimod var hans agtelse for Grundtvigs *tilhængere* faldet, fordi de ikke kunne eller ville se, hvor Grundtvig havde fejlet. I begyndelsen af 1826 er Brammer den første, der forsvarede nogle af hans synspunkter.

Derfor er Brammer også ved sin ankomst til Snedsted seminarium stadigvæk en trofast tilhænger af Grundtvig, men til forskel fra andre i den grundtvigske inderkreds lod han sig ikke drage med på hvad som helst.

⁶⁾ A. Hey: C. C. Møller, 1891 s. 24.

⁷⁾ A. Hey: C. C. Møller 1891 s. 28 og s. 32.

⁸⁾ G. P. Brammer: Ungd.liv. 1884 s. 30.

⁹⁾ H. L. Martensen: ”Af mit Levned” s. 13.

¹⁰⁾ G. P. Brammer: Ungd.Liv. 1884s. 154.

¹¹⁾ Brev fra Brammer til Grundtvig d. 16. Juli 1825.

¹²⁾ G. P. Brammer: Ungd.liv. 1884 s. 188 og s. 192.

¹³⁾ P. Nedergaard: Sogne- og Præstehist. bd. 5 s. 729.

En vakt kristendom og en ny undervisning i Snedsted.

At Brammer blev forstander for et skolelærerseminarium, var ikke nogen tilfældighed, og han er heller ikke i tvivl om sin opgave i Snedsted. Som nævnt indleder han sit arbejde med en vækkelsesprædiken i Snedsted kirke og fortsætter dermed den kamp, som han sammen med Grundtvig indledte i København. Dog var det i Snedsted nok snarere et spørgsmål om at indføre en alvorlig personlig kristendom end en direkte kamp mod rationalister. Men Brammer sigte med at drive skole var på forhånd givet, og målet for undervisningen var først og fremmest at uddanne *kristelige seminarister*, der kunne hjælpe den danske almue ud af dens åndelige forfald. At der samtidig kom en ny ånd over skolen, skyldtes i høj grad Brammers venlige og milde omgang med eleverne. Tonen blev mere fri og livlig, og der skabtes et samarbejdsklima, der aldrig var set mage til. Ved forskellige lejligheder har Brammer selv udtrykt sig om det kristelige hovedsigte, hvormed han drev sit seminarium. I 1833 skrev han: "Jeg er mig bevidst, at det både er min Idee om og min Stræben for det Seminarium, som er mig betroet, at det ei skal vorde et dødt, aandstvingende, Maskineri, men en aandelig Tempelskole, hvori et christeligt Liv kan røre sig".

Der, der prægede Brammer, da han indledte sit livs mest frugtbringende gerning, var foruden personlige evner og anlæg hans faste forankring i *luthersk kristendom*. Hertil kom inspirationen fra den tyske pædagog *Henrik Pestalozzi* og fra *N. F. S. Grundtvig*. I hele sit liv lod Brammer sig belære og inspirere af Pestalozzi. Selv nåede denne mand aldrig frem til sammenhængende teorier, men han arbejdede med undervisningsprincipper, som Brammer følte sig stærkt tiltrukket af. Han lærte bl.a., at undervisningen ikke i første omgang skal være rettet mod et bestemt mål; det drejede sig mere om at udvikle det, der allerede findes i mennesket. Derfor må man i selve menneskenaturen finde *den undervisningsform, som bedst opliver barnet*, så det kan oplyses. Pestalozzi's undervisning bar stærkt præg af hans selvopofrende kærlighed til almuebørn; derfor var *ånden* i hans skolestue en vigtig forudsætning for børnenes fremgang. Da Brammer indførte disse teorier på Snedsted seminarium, var grunden lagt til et opgør med fortidens tomme formalisme, dens ødelæggende remseri og dens tankeløse og psykologiske behandling af børnene.

En bibeltro kristendom og forholdet til Pestalozzi's pædagogik var dybt indgroet i den unge seminarieforstander, men i den aktuelle undervisning spillede inspirationen fra Grundtvig også en betydelig rolle. Brammer havde fået sin *kristelige opvækkelse* gennem Grundtvig, men i forbindelse med undervisningen på Snedsted seminarium er der også relevant at fremhæve begrebet "*Det levende Ord*". Dette begreb synes Grundtvig først at have fået fuld klaring over i 1832 ved udgivelsen af Nordens Mythologi, men han havde i flere år arbejdet med problemet, og Brammer synes at være en af de første, der fuldt ud har forstået, hvad dette begreb indebar.

Da Brammer kom til Snedsted, savnede han brugbart materiale til den undervisningsform, han ønskede at

anvende. Han savnede bl.a. en let tilgængelig fremstilling af de geografiske og folkelige forhold i Palæstina som lærebog ved seminariet og som grundbog for den enkelte seminarist, når han senere i børneskolen skulle fortælle bibelhistorie for børnene. Brammer tog derfor fat på at udarbejde, hvad han havde brug for.

Allerede i 1832 er han færdig med en fortrinlig lille bog på 121 sider med titlen "*Det hellige Land på Herrens Tid*". Bogen er skrevet i en *livlig og fortællende* stil og giver en ganske god indsigt i Palæstinas klimatiske og geografiske forhold; den fortæller om kulturen i disse egne i den periode, som Bibelens beretninger hidrører fra. Forfatteren røber ved udgivelsen af denne bog et *fremragende fortællertalent*. Med jævne vendinger udtrykker han sig i en spændende og letfattelig form, så både børn og voksne kan følge med og forstå. Det hele fremtræder som en *spændende fortælling*, der let lader sig genfortælle, når seminaristerne selv skal undervise i deres fremtidige lærerstillinger.

Formen, omtalte bog var skrevet i, røber, at Brammer nærede interesse for en fortællende undervisningsmetode. Dette bekræftes i en artikel, som Brammer skrev i 1833.¹⁴) Anledningen var, at stiftsprovst dr. N. Faber havde skrevet en bog, hvori han rettede en skarp kritik mod landets seminarieuddannede lærere. Anklagen lyder på, at *metoden* har en alt for fremtrædende plads i undervisningsformen. Det medfører, at ånden i lærestoffet svækkes og får ikke den indvirkning på eleverne, der var tilsigter. Faber vil nu "*gjøre Aandens Rettigheder gældende imod det Formelle*". Flere steder nærmer Faber sig et angreb på landets seminarieforstandere, men Brammer forsvarer *ikke* sine kolleger. Hans artikel er kun skrevet for at *korrigere* Faber, der i sin nedvurdering af *metoden* har rørt ved et ømt punkt hos Brammer. Han skriver i artiklen: "også det Formelle har sine Rettigheder, også imod disse kan man haardelig forsynde sig, ja, man kan vel på den videnskabelige Opdagelsesrejse efter Aandens og Formens Enemærke, umulig undgå at falde enten i Scylla eller Charybdis, dersom man ikke gaar ud fra det rette oprindelige Forhold imellem Aand og Form" (s. 260).

Det rette oprindelige forhold mellem ånd og form i undervisningen er ikke et stridende forhold, skriver Brammer, således at lærer og metode eller læsestof og metode skulle stå i modsætning til hinanden, "der reale staar ikke i Modsætning til Formen". Fra denne negative påstand udvikler Brammer sin sag henimod et positivt udtryk, der ender i tesen om, "*at det Formelle, ifølge sin Bestemmelse, staar i den inderligste Harmoni med det Aandelige, og derfor - anvendt paa Skoleundervisningen - er dens levendegjørende Princip*" (s. 264).

Undervisningsformen er jo ikke en tilfældig sammenhobning af indskydelser, men en fremgangsmåde, som læreren kan anvende for at frigøre ideen eller ånden i lærestoffet. Formen er *nødvendig*, mener Brammer, som midlet mellem lærestoffet og den, der undervises. Den er også *væsentlig*, fordi ånden i lærestoffet aldrig ville nå den, der bliver undervist, dersom den ikke på en eller anden måde anskueliggøres for ham. Det viser sig også i livet på andre måder. Brammer drager nogle eksempler frem: "Maleren bliver dog ei Maler fordi de deiligste

¹⁴ Tidsskrift for Kirke og Theologie 1833 bd. II, s. 257-304.

Billeder foresvæve ham, naar han ei er i Stand til at lade dem fremtræde for Andre. Eller er Følelse og Begeistring nok til at danne en Digter, uagtet han ei er i Stand til at udtrykke, hvad der bevæger sig i ham”.

Hæver vi os over der formelle i undervisningen og lader lærestoffet selv virke og undervise, så vil børnene efterabe og eftersnakke uden at forstå, hvad de taler om, og uden at læreren ville bekymre sig om der. ”Han vilde med stor Omhu berede Sjæleageren, men lade Såtiden gaa unyttet hen”.

Den ideelle undervisningsform opnås efter Brammers mening, når det formelle indrømmes en plads i undervisningen. Dette er ikke som N. Faber mente, et åndens dødstejn, men er livstejn, ”Tegn til at Lærestoffet ei skal meddeles i sin - man kunne næsten sige chrystalliserede - Form i Lærebogen, men at det, levende opfattet af Læreren Aand, bliver ved Ordet levendegjort for dem, der skulle modtage det. Da der Formelle saaledes er det Middel, hvorved den levende Aand paasætter Skoleundervisningen sit Præg, kunne vi vel kalde det dennes levendegjørende Princip”.

Erindrer man den levende form, hvori Brammer i 1832 skildrede Palæstinas geografi og folkelige historie, forstår man fuldt ud, hvad han mener med, at formen er undervisningens levendegjørende princip. Sammenholder man lærebogen fra 1832 med ovennævnte artikel, må vi formode, at Brammer praktiserede de teorier, han fremførte i artiklen, således at der på seminariet både *anvises og gives en mundtlig fortællende undervisning*. Der er hermed bragt et skær af belysning over den ånd og den tone, der aldeles omformede seminariet ved Brammers indtræden.

Det levende Ord som baggrund for den grundtvig-brammerske linje i Snedsted.

Brammers forbindelse til den tyske filantrop Pestalozzi mærkes, idet han hele tiden anser undervisningsmetoden som led i en sokratiske opgave, hvor man kalder på modtageligheden. Indflydelsen fra Grundtvig kommer også frem, nemlig der hvor Brammer fremhæver det levende mundtlige ord i forhold til lærestoffets døde bogstav. Men en tilfredsstillende opklaring af, *hvorvidt Brammer holder sig til sine egne teorier*, eller om han fuldt ud støtter sig til Grundtvig, er ikke mulig på grund af Grundtvigs påfaldende tavshed. Brammer havde flere gange forsøgt at komme i kontakt med ham,¹⁵ *men af en eller anden grund ville Grundtvig ikke vide af ham*. Derfor var Brammer henvist til at følge Grundtvigs udvikling gennem bøger og tidsskrifter.

I mange år havde Grundtvig forsøgt at finde modsætningen mellem *det levende ord* og *den døde skrift*, men i 1832 vågner hans erkendelse af den altomspændende menneskeånd, og med den som baggrund er alle forudsætninger til stede. Opdragelsen lå derfor allerede indsvøbt i Grundtvigs begrebsverden før den endelige formulering i Nordens Mythologi. Det, der ganske langsomt fødtes i Grundtvig, var i al korthed ideen om, *at menneskeånden gennem ordet, som var før skriften, skabte bøgerne, af bøgerne og de døde bogstaver opstår ordet igen og bliver levende for os*. Dette sker også ved

menneskeåndens kraft. Idet vi lever og har ånden i os, kan vi altså gennem bøgerne tilegne os slægtens erfaringer, fordi livet dengang som nu er fælles for alle mennesker.

Kun få måneder efter offentliggørelsen af Grundtvigs såkaldte opdagelse skrev Brammer omtalte artikel om der formelle i undervisningen. Heri betegnedes han det mundtlige ord som ”Aandens selvvalgte Udtryk” og ”Undervisningens levendegjørende Princip”. Selv om han skriver om ordet i en undervisningssammenhæng, er forbindelsen til Grundtvigs opdagelse tydelig nok. *Men allerede i 1831* i fortalen til sin første prædikensamling *havde Brammer formuleret den samme tankegang*, idet han skriver om disse prædikener, at de muligvis kan presse tårer frem hos visse åndløse sentimentale personer, men ”nogen mere gennemgribende Følelser maae vi da ei heller stole paa at opvække hos denne Deel af Menigheden, *naar vi indpræge det levende ord i det døde Bogstav*.” Derimod vil disse prædikener vække interesse hos ”Christelige Læsere”. Af sammenhængen ser man, at Brammer med ”det levende Ord” forstår den mundtlige prædiken i modsætning til den skrevne. Når han samtidig mener, at der især er ”Chrisrelige Læsere”, der kan have gavn af disse prædikener, synes hans baggrund også her at være det forhold mellem ord og skrift, som kaldes Grundtvigs opdagelse fra 1832. I lærebogen ”Det hellige Land . . .” indleder Brammer forordet med: *”Det er den levende Aand i Skriften, som giver Ordet Magt til at gjøre vore Sjæle salige*.” Her er det opdagelsens sidste led, Brammer har i tankerne.

Ud fra disse og andre tekster mener jeg, at Brammer er langt fremme i de tanker,¹⁶ som Grundtvig også arbejder med. Hvis Brammer er helt afhængig af inspirationen fra Grundtvig, er det forbavsende hurtigt, han forstår ham og drager konsekvenser af det, han fører frem. Derfor kan det ind imellem se ud som om, der snarere er tale om en gensidig inspiration. I striden efter ”Kirkens Gjenmæle” forsvarede Brammer i 1826 Grundtvig så langt, som han netop kunne forsvares. I 1830 indførte han på Snedsted seminarium i praksis den teori om en mundtlig undervisning, som Grundtvig i 1829 i indledningen til Krønnike -Riim opkastede forslag om. Senere i denne indledning skriver Grundtvig om undervisning: ”Geografi uden Historie er, menneskelig talt, en Ørk”, og herefter opregner han datidens misgreb på disse undervisningsfag og slutter med en understregning af, at hovedsagen ved et land er, ”hvad Folk det føder, og for hvilket Menneskeliv det har været Skueplads.” Brammers lærebog fra 1832 er en bog, der på alle måder opfylder de krav, Grundtvig stillede. Brammer følger levende med i Grundtvigs udvikling og lader sig sikkert påvirke af ham, men han er også en selvstændig personlighed. Selv om man ikke skal sammenligne Brammers lærebog med Krønnike -Riim, er der dog bemærkelsesværdigt, at forfatterne hver på sin vis fremstiller stoffet på en ganske særpræget måde, og medens Grundtvig lægger vægt på, at de vigtigste af *rimene læres udenad*, er Brammers bog kun egnet til *frie fortællinger*. Han går et skridt videre end Grundtvig forestillede sig.

Hvis det er rigtigt, at Grundtvig ved udgivelsen af Nordens Mythologie offentliggør en afklaring i forholdet mellem ord og skrift, så er denne afklaring sket flere år

¹⁵ Brev fra Br. til A. G. Rudelbach 5-7-1834.

¹⁶ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II s. 205.

tilbage, ellers er den såkaldte opdagelse ikke hans. En tredje mulighed er, at Brammer og Grundtvig i årene før kirkestriden har talt sammen om disse ting; måske var det et emne, som ofte blev taget op i Grundtvigs hus, og som han i meget lang tid havde været opmærksom på. *Allerede i 1811 førtes der i Rahbeks tidsskrift "Sandsigeren" en debat om det levende ord i modsætning til det døde bogstav.* Grundtvig var ikke dengang med i debatten, men han var en flittig bidragsyder til bladet, og han har sandsynligvis fulgt med i striden. Hans "*Bibelske Prædikener*", der udkom i 1816, har påfaldende vendinger der tyder på, at han er opmærksom på dette begreb. Netop disse prædikener betød meget for Brammer, og da han i flere år stod Grundtvig nær, kan det ikke udelukkes, at også Brammer i lang tid havde arbejdet med problemet. I så fald kaster det et forklarende lys både over Brammers holdning ved kirkekampens begyndelse og over forholdet mellem ham og Grundtvig i tiden efter 1825.

Det er Brammers stilling som forstander for det eneste seminarium i Nordjylland, der gør hans forhold til Grundtvig så betydningsfuld. Gennem ham føres, som vi har set, de grundtvigske ideer ind på Snedsted seminarium. Den åndelige rigdom, Brammer havde erhvervet sig hos Grundtvig, formåede han at give videre til seminaristerne. Ved deres udsendelse fra seminariet blev den *grundtvigske ånd plantet i mange egne af Nordjylland.*

Jeg skal senere omtale mange af disse lærere. Her vil jeg blot nævne en enkelt, fordi han hører til de første af Brammers elever. I 1834 dimitteredes C. Christensen og oprettede en privatskole i Thisted. Her synes hans undervisning at have vakt en del opmærksomhed. Den daværende førstelærer Bech var offentlig ansat på Borgerskolen og havde i over 30 år nydt stor anseelse hos befolkningen. Nu derimod bliver hans undervisning udsat for så megen kritik, at det i 1843 fører til hans afskedigelse. I hans embede konstitueredes ovennævnte C. Christensen, og da han ophørte med sin private virksomhed, indrykkede et par forældrerepræsentanter et takkebrev i Thisted Amtsavis. Heri tildeles C. Christensen megen ros, men især børnenes *hengivenhed og kærlighed* til deres lærer er fremhævet som noget ganske særligt; "det var derfor med rørte Hjerter og Taarer, at de smaae forgangen Aften toge Afsked fra Dem."¹⁷) Disse oplysninger tyder på, at man også i Thisted har en variation af den uro, der flere steder opstod omkring Snedsted-seminaristerne, fordi deres undervisningsform konfronteredes med de gamle metoder. Her drejer det sig om en af Brammers første elever, men hyppigere og mere klart ser man disse konfrontationer hos de lidt senere dimitterede elever.

Referat af Brammers didaktik.

Før jeg omtaler flere af Brammers elever, er det nødvendigt med en større afklaring af, hvorledes livet formede sig på Snedsted seminarium. Den kristelige drejning, som skolen fik ved Brammers tiltrædelse, har jeg antydnet. At denne drejning førte til vækkelse hos mange elever, kommer jeg senere ind på, men først skal jeg forsøge at belyse den kontakt, seminaristerne fik med Brammer gennem hans undervisning. Den daglige omgang

mellem lærer og elever anser jeg nemlig som afgørende for, om lærerens kristelige påvirkning skal få en mindre eller en livsvarig betydning for eleverne.

Til grund for denne undersøgelse har jeg anvendt Brammers "*Lærebog i Didaktik og Pædagogik*" udg. 1838. Brammer skrev denne bog på opfordring fra landets øvrige seminarieforstandere (fortalen s. X), og alene denne opfordring vidner om, at han var anset for en af datidens dygtigste pædagoger. Hvad der fremføres af regler og anvisninger i denne bog, mener jeg i nogen grad må afspejle den undervisning, Brammer selv gav sit seminarium. I fortalen til bogen skriver han, at der ikke har været noget pædagogisk system, som han på afgørende vis har holdt sig til, men *hans teorier forenet med mange års praksis gav ham den erfaring, der var nødvendig for bogens tilblivelse.* I over en menneskealder blev bogen benyttet som lærebog for vordende lærere på danske seminarier, og i mange landsbyskoler har den sikkert tjent som håndbog for lærerne, når de søgte vejledning i den daglige undervisning (Fortalen s. XI). Der er også værd at erindre sig, at Brammer skrev bogen langt borte fra hovedstadens biblioteker; derfor er den i vidt omfang et selvstændigt arbejde, men så meget des mere er denne bog anvendelig, når jeg skal forsøge at opklare, hvilken indflydelse Brammer havde på sine elever.

I fortalen fortæller Brammer, at han har en forkærlighed *for pædagogik*, men af frygt for "at overskride rette Maal og Maade" har han ikke taget ret meget historisk stof med til dette emne. Selv plejer han mundtligt at gennemgå den del mere vidtløftigt, end det fremgår af bogen. Vi får også i fortalen oplyst, at Brammer indleder sine pædagogiske foredrag for seminaristerne med en gennemgang af *de psykologiske forkundskaber*, der er nødvendige, for at lærestoffet kan modtages af den enkelte elev. I spørgsmålet, om hvilken metode bogen lægger vægt på, skriver Brammer, at han selv altid anbefaler den metode, den enkelte seminarist bedst kan benytte sig af. Men vordende lærere må dog for at kunne tage stilling kende de metoder, der findes. Brammer fremlægger derfor de fleste kendte metoder og bestræber sig på en upartisk redegørelse. Derfor fremgår der *ikke* umiddelbart af lærebogen, hvilke metoder han selv lægger mest vægt på.

Hans personlige holdning kommer dog tydeligt frem flere steder i bogen; f.eks. advarer han allerede i fortalen mod brugen af lærebøger, idet de fører mange fristelser med sig og gør undervisningen kedelig. "Bogens Korthed frister til *Hukommelsesværk*, dens dictatoriske Tone til *Eftersnak*, dens Mangel paa Liv til *Kjedsomhed*" (Fortalen s. X). Disse onder har han i nærværende bog søgt at imødegå ved at fremstille stoffet således, at læseren altid må ræsonnere over teksten. Derfor har Brammer ikke blot vist reglerne for de enkelte metoder, men han fremkommer også med en bedømmelse, så at læseren kan indse, hvorfor forfatteren under visse omstændigheder foretrækker den ene eller den anden metode. På den måde vil han lede eleven til selvstændighed og til at læse med eftertanke. Men selv denne ræsonnerende opstilling har sine grænser, og Brammer bringer derfor i erindring, at det stadig er en bog med fristelser, og meget er endnu overladt til lærerens *mundtlige foredrag*, hvilket også iflg. Brammer er der mest naturlige.

¹⁷ Thisted Amtsavis 1943 nr. 13, 32, 35, 37 og 43.

Bogen er inddelt i tre kapitler, hvoraf de to første omhandler undervisningsmetoder og de enkelte fag; det sidste kapitel er om opdragelse. Desuden er der en indledning med enkelte indledende paragraffer og er "Anhang", der kort omtaler en skolelærers virksomhed uden for skoletiden og hans forhold til foresatte og kolleger.

I enhver undervisning er der tale om en *læregang*, d.v.s. en vej fra den enkelte elevs standpunkt og frem til det mål, man ønsker at nå med undervisningen. Måden, man kommer frem ad denne vej på, kaldes metoden eller formen. En pligttopfyldende lærer holder sig altid orienteret om nye metoder og forsøger til stadighed at dygtiggøre sig i de metoder han benytter sig af. Hertil skal læreren erindre, "at det ikke kommer an paa mange Bøger, men paa læseværdige" (s. 38). Før han vælger en metode, skal han sætte sig grundigt ind i lærestoffets karakter og elevens evner og udvikling. Herefter kan han vælge en metode, der for ham synes mest hensigtsmæssig. Efter valget advarer Brammer imod, at en metode følges slavisk. Læreren må i mange aktuelle situationer på ny vurdere metodens egnethed og om nødvendigt skifte til en anden. Fremfor alt må han vogte sig for ensidighed og kedsomhed, men sørge for at undervisningen altid foregår i en livlig og tryk atmosfære.

Den akroamatiske metode Foredragsmetoden.

Brammer opdeler metoderne i to overordnede kategorier: *de givende* og *de vejledende*. Hovedsagen ved de givende metoder er, at eleverne skal lære ved at høre, hvad læreren siger. Derfor har andre kaldt enhver givende metode akroamatisk, men Brammer ønsker i sin fremstilling at bruge ordet akroamatisk i indskrænket betydning. Derfor anviser han to givende metoder, hvoraf en får betegnelsen "akroamatisk"; den anden kalder han "den foresigende", fordi eleverne blot skal gentage, hvad læreren har sagt.¹⁸ I det følgende vil jeg især koncentrere mig om Brammers akroamatiske metode, bl.a. fordi han selv lægger stor vægt på denne metode. Alene stofmæssigt er den repræsenteret med 24 sider i forhold til den foresigende metode, som kun omfatter 4 sider. Desuden henviser Brammer flere gange i bogen til det, han har skrevet om den akroamatiske metode. Yderligere fremkommer han i fortalen med et forslag til en skriftlig opgave, der specielt skal henlede seminaristernes opmærksomhed omkring den akroamatiske metode (fortalen s. XVII).

Bogens kap. 2 indeholder anvisninger på, hvorledes der bør undervises i de enkelte fag. Her synes Brammer også i vid udstrækning at anbefale *den akroamatiske metode, som er et uafbrudt foredrag over lærestoffet*. Jo livligere og mere interessant foredraget er, desto mere opmærksomme er børnene og dermed i stand til at tilegne sig, hvad læreren foredrager dem. Derfor påpeger Brammer også, at grundlaget for hele undervisningen er, at eleverne fra den første dag vænnes til at *lytte* med interessen og til at *tale* naturligt med læreren om enfoldige ting, som de kender (s. 27). Med hensyn til samtale om religiøse begreber har de mindste børn i skolen dog endnu ikke den nødvendige modenhed, men de religiøse følelser bør så tidligt som

muligt næres ved *frie passende fortællinger*, som læreren skal "oplede eller opfinde".

Efterhånden, som børnene vokser til, skal de frie fortællinger blive til foredrag, der er tilpasset de enkelte klassetrin, men foredraget må være så *enfoldigt*, at læreren er sikker på, at den forestilling, han gennem sit foredrag ønsker at vække, også bliver *anskuelliggjort* for børnene. Har han selv en klar forestilling om, det han vil gennemgå, må han ikke være bange for ved omskrivninger, eksempler og fortællinger at blive vidtløftig, og hvis læreren på forhånd nedskriver sit foredrag, må der ikke være skrevet således, at han fristes til at læse fra papiret. Derved tabes livligheden, og opmærksomheden sløves (s.45 f).

Brammer giver flere detaljerede anvisninger på, hvorledes man forbereder sig til sådanne foredrag. Hensigten er jo ikke blot at oplyse, men også at overbevise; derfor må der tales både til hjertet og til forstanden. Selv om Brammer blot vejleder i brugen af den akroamatiske metode, er der tydeligt, at han hele tiden har faget kristendom i tankeme (s. 50). Det er ikke fordi, metoden kun egner sig til kristendomsundervisning, men snarere et vidnesbyrd om, hvor stor en betydning Brammer tillagde dette fag. Senere anbefaler han metoden varmt også i andre fag.

En af de ting, der gentager sig mange steder i bogen, er kravet om, at undervisningen skal være *livlig*, "saa at det ved hele Stilen vækker Børnenes Deeltagelse, giver dem Lyst til at være opmærksomme, Eksempler og lignelser bør anvendes både for at belyse begreber og for at give fremstillingen liv." "Jo mere Afveksling man giver Foredraget . . . desto livligere bliver det. Derfor anbringer man også gjerne *Beskrivelser, og endnu hellere Fortællinger, i et undersøgende Foredrag*". Brammer indrømmer, at lærere af natur kan være mere eller mindre egnede til denne undervisningsmetode. Man skal dog ikke alt for hurtigt dømme om sig selv i denne sag, thi selv lærere, der af naturen er livlige, skal tage sig i agt for, at deres gode foredrag ikke skal udarte til en begejstring, der måske ikke tiltaler børnene. Og den lærer, der ikke på forhånd føler sig egnet, kan dog ved god vilje på forskellige måder erstatte, hvad han af naturen måtte mangle. "Men især er det ved Interesse for Sagen og *Kjærlighed til sine Elever* at manges trofast Lærer har tilvundet sig en Livlighed i sit Skoleforedrag, hvilken Naturen ellers synes at have nægtet ham" (s. 55 f.).

"Til det *Liv* og den *Aand*, der hersker i Tankerne, som fremsiges, bør også det mundtlige Foredrag svare". Således indleder Brammer et afsnit, og heraf ses der, at han ikke har fraveget det synspunkt, som han i 1833 gav udtryk for, da han i artiklen mod N. Faber fremhævede det mundtlige ord som "Aandens selvvalgte Udtryk" og undervisningens "levendegjørende Princip". Brammer holder i sin didaktik fast ved den "inderligste Harmonie" mellem ånd og ord: "Raaben og Skrigen og heftige Legemsbevægelser ere ingenlunde at anbefale; men fra *Lærerenes Indre maa Livlighed udbrede sig over Materien*, om den skal blive Eleverne tiltrækkende. Til den Ende maa han ikke oplæse det af Papiret eller opramse det som en Lectie, han har lært udenad; men være saa vel forberedt, at han uden vanskelighed kan erindre det ordret, han har opskrevet, eller - hvad der er det ønskeligste, fordi det er det naturligste - efter blot at have opskrevet sin Plan, kunne bestemt erindre sig denne, og under udførelsen

¹⁸ H. L. Martensen: "Af mit Levned" s. 13.

vælge sig Ordene, som de falde ham ind, medens han ret er varm for Sagen, han har med at gjøre" (s. 60). En lærer må være ivrig efter at gøre sit arbejde så godt som muligt, og som forbillede henviser Brammer til Kristus; for ham var det "om at gøre, at frelse Menneskesjæle. En lignende Bevidsthed og Stræben maa være i Lærerens Hjerte, . . . "(s. 60 f.).

Vejledningen i den akroamatiske metode afsluttes med en bedømmelse, hvor både fordele og mangler fremhæves. Herefter følger en konklusion i fire punkter omkring metodens anvendelighed: 1) Metoden er mest anvendelig til store børn, der snart skal forlade skolen, 2) men metoden må også bruges tidligere også i stof, der ikke er udpræget historisk. 3) Efterhånden må en ansvarlig lærer vænne børnene til denne læreform, selv om han normalt ikke bruger den. 4) De, der bruger metoden, må vogte på sig selv, at de ej afviger fra stoffet, og vogte på børnene, at de forstår det, de skal. Under de tre første punkter anbefales metoden faktisk til alle børn og i alle fag. I de almenyttige fag, d.v.s. geografi, historie og naturlære m.fl., mener han ikke, der er tilrådeligt at indføre *lærebøger*, hvilket han begrundes med manglende kundskaber hos almuens børn til selv at læse og forstå disse bøger. *Det er heller ikke rimeligt at kræve en vis indsigt i bøger som en nødvendig betingelse for udskrivning af sko/en.*¹⁹) Derimod skal en dygtig lærer gøre almuens skikkede til at modtage indtryk fra nævnte fags område og vække lysten hos den "til i en ældre Alder at lære saa Meget af dem, som Tid og Leilighed tillader. Når Børnene kunne tænke ved, hvad de see og høre, læse med Forstand og have Færdighed i rigtigheden og tydeligen at nedskrive, hvad de have læst og lært, da ere de skikkede til ved egen Flid at erhverve sig mangelhænde nyttige Kundskaber" (s. 290).

Den kateketiske metode Samtalemetoden.

Brugen af bøger i religionsundervisningen skal omtales lidt senere; her vil jeg blot minde om, at bøger i dette fag var lovbealet. Desuden var der en dyb tradition for, at denne undervisning skete ved katekisation, som er en form for spørgsmål og samtale, hvorved læreren fremkalder de rigtige svar hos eleven. Brammers holdning til lærebøger i almindelighed og disse faktiske forhold omtvungen brug af bøger skal tages i betragtning, hvis man skal forstå hans behandling af *den kateketiske metode*. Denne metode hører til den anden hovedkategori, som kaldes de vejledende former.

I omtalen af den kateketiske metode gør Brammer indledningsvis læseren opmærksom på, at ordet "catechesis" oprindeligt betød *ethvert mundtligt foredrag*, og de regler, han netop har anført om forberedelsen til det akroamatiske foredrag, gælder også for katekisation. I beskrivelsen af denne metode indrømmer Brammer, at særlige naturlige gaver er nødvendige, hvis metoden skal lykkes. Læreren må have "et blidt Udseende og godmodigt Væsen", han skal kunne vinde Børnenes Tillid, saa at de gjerne høre ham tale, og faae Mod til at svare ham". Disse nødvendige egenskaber m.fl. fremfører Brammer under

fem punkter, og da vi fra anden side ved, at han selv var særdeles dygtig på dette område, er der måske tale om en karakteristik af ham selv (s. 66)²⁰)

Også under denne metode lægges der vægt på en frisk og livlig undervisning, og der advares imod tillærte svar uden forståelse og mod kedsomhed, som let indsniger sig i klassen. I slutningen af vejledningen er der anført en række kateketiske eksempler. Fra et af disse vil jeg kort citere for at vise, hvorledes Brammer teoretisk belyser forholdet mellem lærer og elev ved sådanne katekisationer. Der er den kærlige, blide og godmodige lærertype, der fremstilles: Brammer har netop fortalt om en hr. N. N., der kendte det 7. bud, men ikke rettede sig efter det; *Læreren til en elev.* "Ja, Gud forbyde, at Du nogensinde, som hiint elendige Menneske, skulde glemme det (7. bud); Gud forbyde, at jeg nogensinde skulde høre om *disse dine Hænder, som jeg nu tager i mine*, at de havde udstrakt sig efter forbudet Gods" (s. 254). Ordene, "disse dine Hænder, som jeg nu tager i mine" og den handling, der ligger heri, vidner om, hvor kærligt og faderligt Brammer forestillede sig forholdet mellem lærer og elev. Hele lærebogen vidner om, at jeg med rette fremhæver disse ord, thi heri ligger en nidkær lærers ægte følelser, og her tydeliggøres den ånd, som hele bogen er skrevet i. Taler man derfor om Brammers akroamatiske metode eller om hans kateketiske metode, bør der altid fremhæves, at ånden bag metoden er den samme, og måske er netop ånden for Brammer vigtigere end metoden.

Om læreånden og eksamen

Om læreånden skriver han: "Det er Aanden, som levendegjør; Lærerens Aand, der skal gjenemtrænge alle Læremaadens øvrige Dele og ved disse meddele sig til dem, der modtage Lærestoffet. Hvor Læreren arbejder uden Interesse for eller fuld Bevidsthed om sin Gjerning, kan den ikke lykkes, men bliver aandløs, livløs, mekanisk. Om han end af en Art Pligtfølelse stræber at opfylde Methodikens Regler, staaer det ikke i hans Magt; thi mange af disse regler forudsætter *den rette Læreaand*" (s. 125). Men til den rette læreånd hører bl.a. en kristelig, nidkær og kærlig lærer. Thi "uden Kjærlighed til Børnene kan man ei omgaaes dem med Sagtmodighed og Taalmodighed, ei see venligt paa dem, tale mildt til dem, sætte sig ydmygt og barnligt ned iblandt dem; og hvorledes skulle vi ellers vinde deres Tillid? . . ." "Kjærlighed er Lovens Fylde" (s. 127).

Den samme ånd bør også råde ved *den daglige eksamination*, hvor læreren ud fra børnenes evner og fremgang skal vurdere, om hans undervisning er god nok. Brammer tillægger den daglige eksamination stor betydning, og udover de erfaringer, læreren kan indhente, nævner han en række andre faktorer, som disse overhøringer har en gavnlige indflydelse på. Man forventer måske ikke dette synspunkt hos Brammer, men for at forstå ham, må man se på ånden bag disse prøver og erindre sig hans afvisende holdning til lærebøger. Den daglige eksamination skal altså ikke forstås som en undersøgelse af, hvorvidt eleven har lært sine lektier hjemme, men det er snarere en kontrol på hans evner og opmærksomhed i skolen. "Man examinerer t.Ex. i

¹⁹ Dele af Balles lærebog skulle børnene kunne udenad, før de forlod skolen.

²⁰ Chr. Kold: Om Børneskolen. udg. 1877 s. 16.

Geographie ved at fortælle om en Reise, man har i Sinde at gjøre, beskrive de Stæder, man agter at besøge og betegner dem således ved fysiske eller historiske

Mærkværdigheder, at Børnene maae kunne nævne hver Stads Navn; er dette angivet, lader man dem selv fortælle, hvad de helst vil see i denne By . . ." (s. 162). For at opnå det mest hensigtsmæssige i henseende til ånd og metode ved eksaminationen har Brammer endnu engang peget på den frie fortælling.

Fortællemåden, et produkt af ånd og metode

I religionsundervisningen havde den kateketiske metode i årevis været næsten enerådende, men stadig flere fik øjnene op for, at noget var forkert, og at den åndløse undervisning måtte ændres, så at børnene også forstod det, de lærte.

Ved udgivelsen af Brammers didaktik i 1838 er nytænkningen på dette område for første gang formuleret i en lærebog. Mange afsnit om religionsundervisning indledes med en kritik af de herskende tilstande. Det første, Brammer anfører, er spørgsmålet om, hvornår børnene skal *begynde undervisningen i religion*. Tidligere mente man, at de mindste børn i skolen ikke kunne "begribe de dybe Sandheder" i kristendommen og derfor ville "kjedes ved dem og kunne misbruge dem". "Man saae nemlig, at mangan bibelsk Kundskab var en død skat i Hukommelsen, og saae deri ofte ret, men sluttede deraf, at Feilen laae i den altfor tidlige Undervisning, istedet for at man skulle være betænkt paa ved en *rigtig Methode* allerede tidlig" at lade det trænge ind i barnets forstand og hjerte. Brammer er sikker på, "at denne Undervisning kun kan være Børn Kjedsommelig, naar den meddeles på en urigtig Maade . . ." (s. 313). Lader man børnene begynde og slutte forskellige kurser på samme måde og med samme lærebog, som blot læses igennem så mange gange som muligt, inden børnene udskrives fra skolen, da kan der for det første ikke være tale om nogen egentlig læregang i dette fag, dernæst vil denne fremgangsmåde virke sløvende og kedsommelig på børnene, så forståelsen udebliver.

Brammer anvender derimod en hensigtsmæssig læregang, hvor børnene som i andre fag meddeles lærestoffet efter vigtighedsgraden, og efter som de kan forstå det. Han inddeler derfor skolens religionsundervisning i tre kurser. *Det første* kan begynde, så snart børnene kommer i skole. Her vælger læreren et passende uddrag af hovedbegivenhederne i bibelhistorien. Gennem frie fortællinger belyser han disse begivenheder så enfoldigt og spændende, at børnene forstår dem og med egne ord kan genfortælle dem. *Andet kursus* er også baseret på lærerens fortælling og børnenes genfortælling, men nu lader læreren dem læse det samme i skolens bibelhistorie, og ved kateketiske samtaler sammenlignes det læste med det, læreren har fortalt. *Tredje kursus* bør ikke påbegyndes, før det andet er grundigt gennemgået, og ej heller før børnene er rykket op i øverste klasse, hvor de skal til at lære Balles lærebog. I vid udstrækning bliver der her tale om repetition af andet kursus, derfor behøves det mundtlige foredrag mindre i det bibelhistoriske stof. Tiden, der herved spares, skal iflg. Brammers anvisning bruges til uddybninger af temaer i Ny Testamente samt til kirkehistorie og Palæstinas geografi. Men så snart læreren

bevæger sig fra repetition af gammelt kendt stof til noget nyt, skal den mundtlige fortælling genoptages. Fælles for de tre kurser er fortællingen et vigtigt element, og især synes han at anbefale denne metodes anvendelighed, når der stofmæssigt skal brydes og indvindes nyt land.

Den kateketiske metode er dog ikke skudt ud af religionsundervisningen, men i forhold til den akroamatiske får den en supplerende stilling og anbefales af Brammer, hvor børnene på forhånd har noget kendskab til stoffet. Kristendommen er kommet til mennesker og er altså noget givet, derfor kan den selvsagt ikke "sokratiseres" frem. Følgelig må fortællingen dominere på religionsundervisningens område. Sammen med denne erkendelse anviser Brammer som nævnt en hel ny ånd mellem lærer og elever baseret på frimodighed, kærlighed og tillid. *En ny ånd og en ny metode, de to ting i forening var Brammers nytænkning*.

Når børnenes undervisning har udartet sig til remseri og hukommelsesværk, må man efter Brammers mening tillægge lærerne skylden herfor. Mange har været for magelige og har ikke levet op til det, de enkelte metoder krævede af dem. De tror, "det er nok at vise Børnene Blade, som de næste Dag skulle have gennemlæst og lært udenad, eller i det højeste lade Lectien blive oplæst af Bogen, og tilføje et par Forklaringer hist og her. Dersom de nu paa samme tankeløse Viis examinere ved blot at spørge om Fortællingen med de Ord, som findes til Titel paa Historien i Lærebogen, er det intet Under, at Børnene kunne opramse Bogen fra Først til Sidst, uden at kunne besvare de simpleste Spørgsmål, saasnt man forlader Bogens Ord. Men herved sker det da også, at Skoleundervisningen i et af de allervigtigste Fag bliver saa godt som spildt, og at en Kundskab, der efter sin Natur maatte være Børn den meest tiltrækkende, bliver dem kjedsommelig. Det er især det *mundtlige Foredrag, som skal forebygge disse store Ouder*". Således indleder Brammer et afsnit om metoder i religionsundervisningen, og han slutter på denne måde: "saa mærker ogsaa Børnene paa os, at vi have en hjertelig Glæde af at fortælle dem om Guds Huusholdning med Menneskeslægten, og de føle en hellig Længsel efter at høre Mere og Mere om Noah i sin Ark i Abraham i Mamre Lund og Joseph i Ægypten og Moses i Ørkenen og David med sin Hyrdestav og Daniel i Løvekulen og Frelseren i Krybben og paa Golgatha og paa Himmelfartsbjerget".

I "Sorgen og Fristelsens Time", i "vaagne Nætter, og naar Sandserne sløves" er det kun de færreste mennesker, der er i stand til at finde trøst og styrke i bibel- og salmebogen. Derfor er det vigtigt, mener Brammer, "for enhver Christen, at bevare en Skat af Bibelsprog og Kjærnepsalmer i sin Hukommelse, . . ." "Derfor må det ingenlunde forsømmes i tide at give Børnene denne Skat med for hele Livet". Følgelig skal der stadigvæk læres *skriftsteder og salmevers udenad*, men man må ikke glemme, at iflg. Brammer skal disse lektier først og fremmest læres på skolen ved de samme metoder og i den samme ånd og tone, som tidligere er omtalt. Dermed har Brammer lagt næsten hele ansvaret på læreren, idet børnenes hjemmearbejde er begrænset til en repetition. *Til gengæld er Brammer meget betænkelig ved at lade børnene lære udenad i lærebøger*. Han fremkommer med enkelte betragtninger over, hvilke fordele der kunne være herved, men disse fordele gendrives med argumenter, der

hidrører fra hans almindelig agtpågivenhed over for remseri, hukommelsesværk og misbrug af bøger. Desuden nærer han frygt for, at elever, der lærer sætninger udenad fra en lærebog, senere skal forveksle dem med skriftsteder.

Ifølge Brammer møder børnene op i skolen med en naturlig stræben efter lærdom, og de har også på forhånd en god hukommelse. Hermed lægges også ansvaret for børnenes fremgang over på læreren, hvis opgave det især bliver at lede børnene i den ønskede retning og samtidig tilfredsstille deres videbegær. I tilknytning til bibelhistorie skriver Brammer om børnene: ”De sidde jo allerede gerne stille for at høre maadelige Eventyr, og ville hellere høre de samme om igjen, end slet ingen Historie høre. Kan der da være nogen Tvivl om, at de med Begjærlighed ville lytte til, med Glæde mindes de vidunderlige Fortællinger, Herren selv har kundgjort os ved de hellige Skribenter”. ”Ere nogenlunde opvakte Børn da uvidende i Bibelhistorien eller ligeegyldige ved den bibelhistoriske Kundskab, de blot i Hukommelsen have opfattet, kan man gjerne med Sikkerhed sige, at det er Læremaadens Skyld”.

Vækkelse på Snedsted seminarium

Medens Brammer var ved at lægge sidste hånd på sin didaktik, blev han genstand for en hensynsløs kritik, og der var endog fra trosfæller, som han i meget følte sig på linje med. Årsagen hertil var den allerede omtalte andenlærer ved seminariet, P. K. Algreen. Han havde forbindelse til vækkelseskredse og efter at have deltaget i gudelige forsamlinger, blev han efter henstilling fra kancelliet afskediget fra seminariet. Herved kom Brammer i unåde hos forsamlingsbevægelsen, idet man mente, at han ikke havde gjort noget for at forsvare Algreen. *Jac. Chr. Lindberg* sluttede sig til bevægelsens mistæneliggørelse af Brammer²¹), og Fr. Nygård, der havde tilknytning til Algreen, offentliggjorde i Nordisk Månedsskrift 1881-82 en samlet skildring af begivenhederne, der med hensyn til Brammer og Snedsted seminarium var aldeles forvredet. Eftertiden havde været bedre tjent med de spredte primære kilder alene²²).

Som jeg tidligere antydede, var det Brammer, der bragte den kristelige vækkelse til Snedsted. Han var allerede dengang en ivrig forkynder af evangeliet, og den teori, der mest optog ham, var tanken om *det levende mundtlige ord*, ved hvilket ånden levende forplanter sig til tilhørerne²³). En intellektuel myndighed hos Brammer og denne nye forkyndelsesteori satte sindet i bevægelse hos Algreen, og på pastor Chr. Sørensen, Sønderhå blev der til en vældig åndelig inspiration. Derfor er det rigtigt, når Fr. Nygård skriver, at der skete en betydelig forandring hos pastor Sørensen, men først da han i juni 1831 flyttede til Solbjerg på Mors, fik han en virkelig forkyndelse at bære frem. Der er bare ikke antydet, at Brammers tale om det levende ord kunne være årsag dertil. Et brev til Algreen samme år i december vidner om, at det centrale for pastor Sørensen netop er *måden*, hvorpå ordet forkyndes.

Fr. Nygård medtager i det følgende flere breve, der alle er dateret til tiden *efter* Brammers ankomst, og hvis

indhold må betragtes som led i en åndelig brydningstid. Et af disse breve, dateret til maj 1831, er fra en skolelærer i Hørdum. Det fremgår af brevet, at han og Algreen en aften har fulgtes ad et kort stykke, og dagen efter sætter skolelæreren sig til at skrive et brev til Algreen, hvori han takker for *en kristelig værdifuld samtale* og ønsker, at de snart kan mødes igen, så de kan tale mere sammen. Brevet viser, at Algreen i foråret 1831 havde et budskab, som han er meget optaget af at bringe videre. Først *efter disse breve* skriver Fr. Nygård om Brammers ankomst til Snedsted og om, at han bragte åndelig fornyelse med fra Sjælland. Han røber også, at det navnlig var Algreen, der blev ganske indtaget i Grundtvig. Men ved at indføre omtalte breve på et kronologisk ukorrekt sted *forvrider Nygård situationen* og opnår, hvad der også tydeligt nok er hans hensigt, at nedvurdere Brammer til fordel for pastor Sørensen og Algreen.

Det er også en forvridding af historien, når det hos Fr. Nygård ser ud, som om Algreen er den, der knytter forbindelsen til vækkelseskredse omkring Ålborg. Her er det langt vigtigere at henvise til den allerede omtalte elev C. C. Møller, der i 1831 dimitteredes fra seminariet og straks fik ansættelse som lærer ved *Stephansens institut i Ålborg*. Fra A. Heys bog om C. C. Møller ved vi, at han var *stærkt kristeligt påvirket af Brammer*, da han rejste bort fra seminariet. Vi ved også, at han kom til at bo i huset hos Stephansen, som var en af de centrale personer i ovennævnte vækkelseskredse. Gennem samtaler med C. C. Møller har Stephansen hørt om Brammer og de store forandringer på Snedsted seminarium. På den baggrund skal man forstå, at Stephansen allerede i pinsen 1832 opsøger Brammer i Snedsted for at tale med ham om oprettelsen af et hjem for forsømte børn. Det havde i lang tid været hans største ønske, og da det gik i opfyldelse, skete det med råd og vejledning fra Brammer²⁴). I 1836 blev C. C. Møller også ansat i et børnearbejde, og her spillede Brammer en lignende rolle²⁵). Således kommer forbindelsen til Ålborg efter min mening i stand gennem C. C. Møller, hvorefter jeg mener, at Algreen snarere er en slags budbringer, når han alligevel besøgte sin familie i Ålborg²⁶).

En vigtigere rolle spiller Algreen derimod, når der tales om uoverensstemmelse i synet på trosbekendelsen. Han havde i Ålborg i påsken 1832 mødt en positiv indstilling til Grundtvigs syn på dåbspagten. Men uden at bekymre sig om forbehold og nærmere undersøgelse rejste Algreen hjem med et nyt syn på dåbspagten. Da Brammer viste ham de fejl i synet på trosbekendelsen, som de allerede var enige om, og forklarede ham, at det netop var disse fejl, Grundtvig gjorde sig skyld i, gik Algreen til Chr. Sørensen, der nu var blevet provst; her fik han vistnok medhold. Derfor ser det hos Fr. Nygård ud, som om Brammer allerede i 1832 var i opposition til de folk, fra hvem vækkelsen få år senere bredte sig på Mors. På den anden side er der intet i de følgende år, der tyder på splittelse mellem Brammer, Algreen og Sørensen, men venskabet var måske fra begyndelsen mere moderat, end Fr. Nygård giver udtryk for. I 1833 fremkommer Brammer med en offentlig erklæring om sin holdning til

²¹ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II. s. 363 ff.

²² Mange skribenter har ukritisk anvendt F. Nygårds fremstilling i Nordisk Månedsskrift og derfor bidraget til at fastholde Nygårds urigtige oplysninger.

²³ Brev fra Brammer til A. G. Rudelbach 21-5-1830.

²⁴ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 I, s. 407 f.

²⁵ A. Hey: C. C. Møller 1891 s. 52 ff.

²⁶ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 I, s. 402.

trosvækkelsen, men her er der tale om et led i kampen mod rationalisterne og ikke om en evt. lokal uoverenssættelse.²⁷⁾

Efter min mening var der et godt forhold mellem de tre, uden at det for Brammers vedkommende blev til virkeligt venskab. Algreen havde forsøgt at vinde sympati hos Brammer, allerede før denne ankom til Snedsted,²⁸⁾ men for Brammer var Algreen en ubetydelig person indtil 1836. I 1834 og 35 skriver Brammer to breve til sin meget nære ven A. G. Rudelbach. Begge breve indeholder en længere redegørelse om forholdene på seminariet og om vækkelse blandt seminaristerne, uden at Algreen overhovedet er omtalt. Derimod nævnes provst Sørensen i Solbjerg en enkelt gang som ”en Ven”. Det er også bemærkelsesværdigt, at *Peter Larsen ”Skræppenborg”* havde hørt meget om det kristelige seminarium i Thy, men om Algreen havde han hverken hørt eller på anden måde stiftet bekendtskab med før i august 1836.²⁹⁾ Og da Peter Larsen i januar 1837 kom til Snedsted, var det ikke Algreen, besøget gjaldt, men hans første og største mål var at få *en samtale med forstander Brammer*.³⁰⁾

Eftersom det ikke var Algreen, der fremkaldte vækkelser på seminariet, tyder meget derimod på, at han selv har fået sin kristelige omvendelse ved omgang med Brammer, og at han i øvrigt ingen rolle spillede før det netop omtalte besøg af Peter Larsen. Hvad der herefter skete, er vistnok i grove træk det, som Fr. Nygård beretter. Derfor vil jeg i det følgende kun overfladisk kommentere hans beretning for at knytte den til min redegørelse for det, der gik forud.

P. K. Algreen og de gudelige forsamlinger.

I forbindelse med Peter Larsens besøg blev der afholdt et forsamlingsmøde på Mors hos provst Sørensen. Dette møde blev genstand for et fejlagtigt og ondsindet avisskriveri, og det blev igen optakten til den følgende udvikling. Chr. Kold, der om efteråret dimitteredes fra Snedsted seminarium, og Algreen var begge til stede ved mødet, og dermed kunne hverken Brammer eller seminariet holdes uden for debatten. Her bør det også indskydes, at manden bag avisskriveriet var *en af Algreens tidligere elever, Poul Henriksen, Flade*. Da Lindberg tog sagen op i Nordisk Kirketidende, endte det med, at Brammer modtog en skrivelse fra Kancelliet, der anmodede om en forklaring fra både Brammer og Algreen.

Men før alt dette havde Brammer i lang tid prøvet at retlede Algreen bl.a. i sagen omkring trosvækkelsen, hvor en uenighed mellem dem kunne forvirre seminaristerne, hvilket især blev aktuelt, da Algreen begyndte at holde *andagter* med flere af dem. Disse andagter i sig selv havde Brammer ikke noget imod, men i visse tilfælde kunne der være fare for, at forsamlinger førte til sværmeri og sektvæsen. I 1837 er det tydeligt, at Brammer nærer ængstelse for sådanne tendenser, hvorfor han netop i dette år udgiver et skrift, hvori han ønsker at advare og retlede forsamlingsbevægelsen.³¹⁾ Dette skrift

udkom i de dage, da debatten om det omtalte møde på Mors var på sit højeste, men det er sandsynligvis blevet til, efter at Algreen havde fået forbindelse til skolelærer *Rasmus Sørensen*, Venslev, og efter at han i lang tid i sommeren 1836 havde strejft omkring på Salling, hvor han på opfordring af Rasmus Sørensen deltog i en række pietistisk prægede forsamlinger. Det er uden tvivl disse kredse, Brammer hentyder til, når han i sit skrift advarer mod sværmeri og sektvæsen. Hvis det er rigtigt, som Fr. Nygård skriver, at der efter Algreens hjemkomst var sket en forandring med ham og hans andagter, så er Brammers ængstelser og advarsler berettigede.

Derfor er det sandsynligt, at Brammer flere gange med venlige formaninger havde prøvet at kalde Algreen til fornuft, men han ville ikke høre. Følgelig var det nu kommet så vidt, at Brammer gennem en officiel skrivelse måtte anmode ham om en forklaring til kancelliet. Samtidig med denne skrivelse sendte Brammer følgende brev: ”Det gør mig ondt, kære Algreen, at det er kommet så vidt, at jeg må affordre Dem en sådan erklæring, som den, jeg i hoslagte embedsbrev har krævet. Snurrligt er det ellers for mig, at jeg sandsynligvis forekommer kancelliet som den, der ser igennem fingre med gudelige forsamlinger, medens jeg, som De ved, af andre beskyldes for at forfølge samme. Nu, jeg skal med Guds hjælp finde mig i begge dele, og i hvert fald stræbe at blive sandheden tro i kærlighed.”³²⁾

Også Brammer indgav til kancelliet en erklæring om Algreen, og netop sandheden om Algreen er indeholdt heri. Han omtales som en dygtig lærer, hans andagter er billigt af Brammer, og hans egen erklæring om deltagelsen i en ganske uskyldig forsamling på Mors stemte overens med det, som Brammer på forhånd vidste om hin aften. Derfor har Brammer intet at udsætte på Algreen, og i øvrigt mener han, at *han selv øver langt den største religiøse indflydelse på eleverne*. Men på trods af denne positive, men også sandfærdige erklæring om Algreen, kom der bud fra kancelliet om, at Algreen burde afskediges fra 1. maj 1838. Dette udløste en voldsom harme i forsamlingsbevægelsen, og da ingen vidste, hvad Brammer havde skrevet om Algreen i sin erklæring til kancelliet, blev det ham, der i første omgang måtte tage skylden for afskedigelsen. Brammers skæbne blev derfor, som han selv skrev i ovennævnte brev til Algreen, at han fra kancelliets side blev betragtet som en oprører, med hvem man måtte føre tilsyn især med den måde, hvorpå han drev sin religionsundervisning.³³⁾ Dertil kom fra mange af hans trosfæller beskyldninger om, at han var en af de højlerde ”skriftkloge”, der gerne for sin karrieres skyld satte den kristelige andenlærer på porten.

Blandt disse beskyldninger skal man lægge mærke til, at Algreen er meget tilbageholdende. Fr. Nygård citerer flere breve fra personer, der udtrykker deres harme mod Brammer, men kun et sted er det lykkedes ham at finde en antydning af kritik fra Algreen, der skriver, at *det er med smerte, han har ladet sig overbevise om*, at Brammer ikke

²⁷ Tidsskrift for Kirke og Theologie 1833 bd. 2 s. 295 ff.

²⁸ G. P. Brammer: Ungd.liv 1884 s. 324.

²⁹ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II s. 324 f.

³⁰ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II s. 328.

³¹ G. P. Brammer: Et par Ord om gudelige Forsamlinger uden for Kirken 1837.

³² Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II s. 273, 343 og 358. Jf. også s. 242, der antyder et evt. misbrug af ”det lev. ord” hos de vakte.

³³ L. Koch: Den danske Kirkes Historie 1883 bd. 2 s. 225. Kancelliet anmoder biskop Fogtmann i Ålborg om at holde opsyn med religionsundervisningen på Snedsted seminarium i 1840, da striden med Chr. Kold udviklede sig i Sønderjylland.

er uden skyld i det, der er sket. ”Så meget for mig er uimodsigeligt vist, at han ikke har gjort et skridt for at forsvare mig”. I øvrigt mener Algreen, at det hele er Guds plan med ham.³⁴) Det er vist nok rigtigt, at Brammer ikke fuldt ud forsvarede ham, men Brammer var en smule naiv, og måske havde han troet, at det bedste forsvar for Algreen var sandheden. På den anden side var Algreens strejfen omkring til forsamlingsmøder nok et stadigt større problem for Brammer, og i alt fald ville det nok ikke være et tab for seminariet, om han blev udskiftet med en lærer, der var uddannet af Brammer selv.

Christen Kold

Brammer skrev i sin erklæring til kancelliet, at han kun hos en af sine elever havde sporet en tilbøjelighed til konventikelvæsen, og herom var der allerede en bemærkning i pågældende elevs eksamenspapirer. Denne seminarist var *Christen Kold*. Han medvirkede også ved omtalte forsamling på Mors og blev en af hovedpersonerne i denne vækkelse. Kold var en af de mange seminarister, der blev kristeligt vakt ved Brammers vidnesbyrd i Snedsted. På det grundtvigske vennemøde i 1866 fremførte Kold ganske vist en anden forklaring på sin vækkelse, men den virker temmelig usandsynlig og kan efter min mening kun bekræfte, at Kold forsøgte at *tilsløre* sit forhold til Brammer.³⁵)

Der var to markante træk ved de lærere, der udgik fra Snedsted seminarium i disse år. De var ivrige efter at virke for kirken og den kristelige tro, og de var besjælet af seminariets pædagogiske ånd, som jeg gjorde rede for i forbindelse med Brammers didaktik. Kold var ikke anderledes, men han havde utvivlsomt særlige pædagogiske evner, der satte ham i stand til at praktisere det, han lærte hos Brammer, og bl.a. derfor blev han den mest kendte af Brammers elever.

Kort tid efter opholdet på seminariet rejste han til Sønderjylland, hvor han straks i sit første embede og ved den første visitats kom i strid med provsten, fordi han ikke ville lade børnene lære Balles lærebog udenad. Da striden senere blussede op, formulerede Kold sine teorier om børneundervisningen dels i en erklæring til biskoppen og dels i to indlæg i den sønderjyske avis ”*Dannevirke*”; det var i 1840. Ti år senere, da han stod foran sin livsgerning, skrev han en *afhandling om børneskolen*. Heraf fremgår det, at hans teoretiske grundlag er det samme, som da han skrev i ”*Dannevirke*”.³⁶)

I det følgende vil jeg fremhæve Kold som eksempel på den lærertype, Brammer uddannede i Snedsted. Jeg har derfor sammenholdt 1. udg. af Brammers didaktik med de teorier, Kold fremførte i 1840 og 1850. Brammers didaktik udkom ganske vist først halvandet år efter, at Kold havde forladt seminariet, men Kolds teorier stammer fra et sekstimers ugentligt foredrag, hvor Brammer mundtligt fremførte sine pædagogiske synspunkter for de vordende lærere.³⁷)

Kolds sætningskonstruktioner tyder heller ikke på en direkte afhængighed af Brammers didaktik, men både Brammer og Kold bruger f.eks. ordene ”hukommelsesværk” og ”rankeløshed” om det at lære udenad. Det er også bemærkelsesværdigt, at Kold i ”*Dannevirke*” og i første halvdel af sin afhandling bruger det samme ord som Brammer ”*mundtlig*” om fortællende undervisning. Senere i afhandlingen, da han er mere inspireret af de grundtvigske tanker, bruger han betegnelsen ”*det levende ord*”.

I 1840 har det været et problem for Kold, at han i undervisningsspørgsmål ikke kunne komme uden om Brammer, der efter Algreens afskedigelse blev upopulær i vækkelseskredse. Derfor forsøger Kold i sit første indlæg i *Dannevirke* at knytte sine teorier til Grundtvig. Her er hverken Brammer eller Snedsted seminarium nævnt, endskønt han i det følgende afsnit fremstiller *Brammers forslag til religionsundervisning punkt for punkt*. Til de helt små ville Kold fortælle enkelte stykker af bibelhistorien, men senere skal den fortælles i sammenhæng. Når dette kursus er afsluttet, fortælles en fuldstændig bibelhistorie, samtidig med at der læres salmer og skriftsteder. Når børnene er ca. 10 år, d.v.s. når de rykker op i øverste klasse, skal tredje kursus påbegyndes, og herom skriver Kold. ”Men nu hedder det: ”De ere jo rigtignok vakkre Børn og taler godt for sig; men de skulle dog have Lærebogen (der vil sige på Ramse).” . . . De kjære Navne og Erindringer møder Børnene igen i Lærebogen for en Deel; men nu skal de trues i dem; thi hvo forrænker Børnene i, at de ere kiæde af at læse en bog så ofte, at de kan den udenad . . . ”³⁸) Kold ville nok undervise efter Balles lærebog, men hele bogen som udenadslektie kunne han ikke gå ind for. Han udtrykker sig ganske kort og unuanceret, men inspirationskilden er tydeligt nok Brammers mere detaljerede fremstilling. Ligheden fortsætter endog ind i frygten for, at udenadslæren vil kunne ødelægge det, der gennem fortællinger allerede er opbygget.³⁹)

To måneder senere har Kold er nyt indlæg i ”*Dannevirke*”. Her fremdrager han en modstanders alt for høje tanker *om bøger* og spørger: ”Hvorfor skulde vi foretrække den unaturlige Vej gennem Bøger, for den meget mere naturlige og lette gennem Munden til Ører?” Kold mener, det er *lærerne*, der skal tilegne sig de lærdomme, som findes i Balles lærebog. Derefter skal de *mundtligt meddele stoffet til eleverne, således at de klart og tydeligt kan have en forestilling om, hvad bogen vil bibringe dem*. I dette indlæg kunne der snarere være tale om en inspiration fra Grundtvig, f. eks. i talen om bøger. Men hvorfor skulle man gå denne omvej? Kold havde endnu kun et overfladisk kendskab til Grundtvig og de grundtvigske præster. Mere nærliggende er det, at Kold også i disse ting holder sig til Brammers didaktik, selv om der ikke findes et særligt afsnit herom.⁴⁰) I øvrigt kan Brammer mundtligt have gennemgået flere ting i et omfang, vi ikke kender. Disse teorier fremsatte Kold i ”*Dannevirke*” ca. tre år efter seminarieopholdet. Både kristeligt og pædagogisk var han rustet til kamp, og der kan ikke længere skjules, at *Brammer var hans*

³⁴ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II s. 365.

³⁵ Fr. Nygårds afh. i Nordisk Månedsskrift 1881 II s. 205.

³⁶ Chr. Kolds indlæg i *Dannevirke* er gengivet i Andreas Austlids bog ”Chr. Kold” 1951 s. 36 ff. Chr. Kold: Om Børneskolen 1851.

³⁷ Lærer P. Henriksens dagbog i Saml. til jysk Hist. og Topogr. 4. R. 1. B. s. 388 og G. P. Brammers Didaktik og Pædagogik 1838, Forord s. XI.

³⁸ Se note 36.

³⁹ G. P. Brammer: Didaktik og Pædagogik 1838 s. 313 og 323-325.

⁴⁰ G. P. Brammer: Didaktik og Pædagogik 1838 bl.a. s. 38 og s. 231.

igangsætter, og indtil 1840 havde Kold endnu seminariets undervisning i frisk erindring.

Da Chr. Kold i 1850 skulle begynde sin livsgering, skrev han en afhandling "Om Børneskolen", som først efter hans død blev offentliggjort. Men hvad ville Kold opnå med denne afhandling? Hvad eller hvem afholdt ham fra en evt. offentliggørelse af den? Efter min mening er denne afhandling i vid udstrækning grundtvigsk eftersnak, som Kold forsøger at koble sammen med erindringer fra Brammers undervisning i Snedsted. Måske har han selv indset det og kommet til klarhed over, at han snarere skulle gøre en indsats på det praktiske område, men afhandlingen kan også være blevet kasseret af Grundtvig.

I begyndelsen af afhandlingen fremhæver Kold de almindelige mangler ved den daværende religionsundervisning. Han påstår, at den traditionelle kateketiske metode er fremmed og unaturlig for danskere. Det viser sig deri, at kun ganske få seminarister driver denne kunst så vidt, at de blot nogenlunde magter den; men dette problem havde Brammer allerede berørt side 66. Metoden bør derfor efter Kolds mening kun anvendes ved undervisning i matematik, geometri og alm. regning, medens bibelhistorie, fædrelandshistorie og hvad, der ellers skal højne mennesker, bedst bibringes ved fortælling. Fortællende undervisning er det samme, som Brammer kalder den akroamatiske metode, og det er en selvfølge, at denne metode er den herskende i disse fag, skriver Brammer s. 298. I enhver undervisning er der fare for, at kedsomhed og trivialitet indsniger sig i klassen. Lærerens bedste middel til at imødegå denne fare med er fortællinger. Især i religionsundervisningen er livlige fortællinger den eneste rigtige vej til at bibringe børnene lærestoffet og religiøse følelser. Ved en levende og barnlig fortælling om Herrens besøg hos Abraham anviser Kold, hvorledes man kan fortælle for børn. Denne fortælling er holdt på et niveau, der ligner de fortællinger, Brammer skrev i sin lærebog fra 1832, "Der hellige Land . . ."

Selv om Kold på mange områder i undervisningen foretrækker Brammers akroamatiske metode, foragter han dog ikke katekisationen. Den er nærmest en slags kunst, siger han, "men der er med denne kunst som med andre kunster, at kun mesterlig udført er den noget. *Jeg har kun hørt een mand, nemlig biskop Brammer i Århus, der har kunnet gøre det således, at målet derved er blevet opnået*". Både Kold og Brammer nævner en række egenskaber som forudsætninger for en dygtig kateket. Der er stort set enighed mellem dem om disse ting, dog nævner Brammer som det første og vigtigste et blidt udseende og et godmodigt væsen, der kan vinde børnenes tillid.

Kold skriver videre i sin afhandling, at skolens opgave i første omgang går ud på at *vække ånden i mennesker*. Hvis det lykkes, vil børnene senere i livet skaffe sig oplysninger ved bl.a. læsning. Men hos almuens børn skal man ikke forvente en selvstændig læsning før i 12-13 års alderen; derfor må fortællingen fortsætte hele skolen igennem. Her er der især en opgave til læreren at leve op til kravet om livlighed og afveksling. Så snart livligheden aftager, og ensformigheden indtræder, mister fortællingen sin berettigelse. Disse ting behandler Brammer i didaktikken § 5 og 11.

Om læsning skriver Kold, at det virkelige liv viser os, hvor sløjt det står til. Kun de færreste almuefolk forstår præstens tale, og kun få bønder forstår f.eks. en almindelig

valgtale. Disse mangelfulde tilstande kunne man gøre noget ved, hvis man i stedet for at bruge syv år til at bane skriftvejen, straks betrødte den af naturen anviste og allerede farbare vej fra mund gennem øre. Men i dag er man kommet så vidt, at læsning betragtes som hensigt og ikke som det, den er, et middel til oplysning. Kolds tanker om faget læsning er dermed udtømte, men i virkeligheden har han ikke sagt andet og mere end, hvad Brammer også indskærpede s. 186.

Dernæst skriver Kold om regning og forklarer, at hovedregning bør gå forud for tavleregning, og at børnene skal lære at regne med størrelser f.eks. papstykker, førend det kan nytte at lære dem taltegnene. Her er Kold også i fuld overensstemmelse med sin gamle forstander, der dog indrømmer, at han på dette område er *inspireret af bl. a. Pestalozzi*. Brammer skriver s. 248, at den naturligste måde, hvorpå man kan give børnene begreb om tal, er, "at man gjør dem Tallene anskuelige ved legemlige Gjensrande". Lidt senere fremhæver han på samme måde, at hovedregning må gå forud for cifferregning.

"For at undervisningen kan være sand og virkelig, udfordres tvende stykker", mener Kold. Læreren må være gennemtrængt af *kærlighed til og levende interesse* for arbejdet med børnene. Dernæst må den sag, der skal meddeles, være af en sådan beskaffenhed, at eleven på sit åndelige standpunkt er i stand til at modtage den (s. 40). Chr. Kolds formulering er kort og unuanceret, men ellers er han på linje med, hvad Brammer skrev om læreånden bl.a. s. 126 f.

Kolds afhandling indeholder desuden børnepsykologiske overvejelser. Også hans oplysning i den henseende kan stamme fra seminarieopholdet. I forordet til didaktikken skriver Brammer, at eleverne får de nødvendige psykologiske kundskaber forud for pædagogiske foredrag (fortalen s. XIII). Hvis Kold, som jeg har antydnet, har haft referater eller andet materiale fra disse timer, har han sandsynligvis også haft det for psykologiens vedkommende.

Det sidste punkt i Kolds afhandling er kravet om afskaffelse af eksamen. Her synes han at være uenig med Brammer. I hvert fald er der *uoverensstemmelser i deres skriftlige fremstilling*. Ifølge Brammer skal der holdes daglig eksamination, men den er først og fremmest tænkt som lærerens kontrol på sin egen undervisning. De offentlige eksaminer er også en slags prøve på læreren, hvor han ikke kan skjule, hvilken ånd der på de andre dage hersker i skolen. Har der været, hvad Brammer vil kalde den rigtige ånd, vil børnene opfatte den offentlige eksamen som noget højtideligt. Kold kræver den afskaffet, men udtrykker sig i øvrigt kun om de *negative sider ved de bestående eksamensformer*, og herom er han sikkert ikke uenig med Brammer.

I nærværende undersøgelse har jeg *ikke* kunnet konstatere en *selvstændig holdning hos Chr. Kold*. Han besidder i det væsentligste de samme teorier, som han lærte på Snedsted seminarium. Men Chr. Kold har unægteligt været den af Brammers elever, der mest af alle førte disse nye tanker frem for offentligheden, selv om mange andre Snedsted-seminarister upåagtet drev deres skoler på samme måde.

Udviklingen i Thy og på Seminariet indtil 1848.

Thylandske bønder havde fra gammel tid været både rige og oplyste. I seminarieforsstander Bentzons periode var landet blevet tæt besat med unge seminarieuddannede lærere. Det betød, at også befolkningen i almindelighed var bedre oplyst nu end tidligere. I 1830erne var en stagnationsperiode forbi; nu var der igen penge til nye opgaver og en ny udvikling. I den situation var der ikke *baggrund* for en vækkelse i Thy, men det betød ikke, at man miskendte åndelige værdier. Pastor *Ingerslev*, Vestervig var Brammers bedste ven i Thy. Han havde også tilhørt kredsen omkring Grundtvig og var venligt stemt over for vækkelsen, men i Thy blev han en meget yndet prædikant, uden at der opstod et særligt kristeligt røre omkring ham. Det samme kunne siges andre steder om adskillige andre dygtige prædikanter.

I Brammers menighed i Snedsted var der heller ikke baggrund for store omvæltninger. Derfor skal hans betydning for den grundtvigske vækkelse alene ses ud fra hans gerning som forstander for seminariet. Her gav han sine elever *en ny læreånd og en kristelig påvirkning*, som de tog med sig ud i lærergerninger. De, der fik ansættelse, hvor der i lang tid ingen udvikling havde været, kom i mange tilfælde til at forberede et vækkelsesgennembrud. En stor del af Brammers elever ved man ikke noget om, måske var der mange kristeligt vakte, som tilpassede sig de lokale forhold og gjorde deres gerning i stilhed. To af disse "stille" seminarister har jeg tilfældigvis fundet oplysninger om, fordi de begge *forsvarede* den kendte og meget ivrige talsmand for vækkelsesbevægelsen, lærer *Carl Parmo Petersen*, som i 1837 kom til *Hvidbjerg* i Thy. Da der inden længe opstod konflikt mellem ham og beboerne, blev han offentlig forsvaret af lærer *Iver Pedersen*, der dimitteredes fra Snedsted seminarium 1834. Sagen endte med, at C. Parmo Petersen overflyttedes til *Hillerslev* nord for Thisted. Her havde han samarbejdsvanskeligheder med præsten, men en kollega, *Morten Christensen*, dimitteret fra Snedsted seminarium 1838, blev hans ven og mægler.

Brammers afrejse fra Snedsted.

Overalt vandt seminariet et godt ry især for den gode ånd, der herskede i undervisningen. Herom skrev Thisted Amtsavis i 1842 bl.a. "At dette almindeligvis erkjendes, kan også skjønnes deraf, at alle ved sidste Examen dimitterede Seminaris ter havde modtaget Tilbud om Ansættelse allerede før Dimissionen". Herefter udtrykkes der ønske om, at Brammers efterfølger ved seminariet må virke med samme dygtighed og nidkærhed. Den samme avis skrev i 1843 en lang artikel om Brammers afrejse fra Thy den 20. marts. Om Brammers forhold til menigheden står der bl.a. "Den overordentlige Agtelse og aandelige Kjærlighed, han havde erhvervet sig hos sin Menighed, er noksomt bekendt; og tydeligen blev det lagt for Dagen ved hans Afskedsprædiken og ved de mange Besøg Menighedens Medlemmer aflagde ham inden hans Afrejse, hvor nødigt den mistede en Sjaelesørger, der havde virket til så megen Velsignelse".

Af en anden artikel i samme avis fremgår det, at han formentlig tog med skib fra Vilsund. Her var seminariets lærere og elever mødt op for at sige det sidste farvel, men

søndag den 12. marts havde der været en elevfest, hvor mange gamle og alle nuværende elever havde overrakt deres forstander "en smukt udarbejdet Sølv-Themaskine med Indskrift. Den ældste af hans tilstedeværende Disciple overrakte ham Hædergaven med nogle Ord, hvori han takkede ham og tolkede de Følelser, der maatte besjæle alle hans Elever ved Tanken om, hvad han havde været for dem, for Skolevæsenet i det Hele og for Christelig Oplysning. Derpaa is temmede en af Seminarist J. Christensen forfattet Sang. Med rørt Hjerte takkede han (Brammer) saavel ældre som yngre Elever for det skønne Bevis, han havde modtaget paa deres Kjærlighed, bad de Tilstedeværende at bringe hans hjertelige Tak til de Fraværende, og skildrede i sin hjertelige Tale det Formaal, han stedse havde sigtet til ved sin Undervisning⁴¹."

Der er især to ting, man skal hæfte sig ved i disse artikler: For det første rygget om *den gode ånd*, der herskede i Brammers undervisning, for det andet gentages tillægsordene *kærlig og hjertelig*. Ikke blot i Thisted Amtsavis, men overalt knyttes disse ord til Brammers person. Det var også kærlighed og hjertelighed, man fornemmede bag hans vejledninger i lærebogen. Derfor er der ganske givet tale om egenskaber, som man skal tillægge stor betydning, når man vurderer Brammers indflydelse på seminaristerne.

Kampen for en ny undervisning føres videre.

Ifølge Thisted Amtsavis takkede en elev Brammer for hvad, han havde været for *skolevæsenet* og for *kristelig oplysning*. Disse to kunne for Brammer ikke adskilles. Selv skrev han i et brev sidst i 1840erne om Snedsted-tiden, at hans bestræbelser altid gik ud på, "at udbrede Guds Rige i den Kirke, der var mig betroet, og til hvilken ogsaa mine Disciple hørte, men tillige ved dem i de Skoler, der skulle blive dem betroede. Jeg vilde, ja jeg kunne ikke føre nogen anden Christendomslære paa Cathedret end paa Prædikestolen". Som biskop på Lolland søgte Brammer at indføre en fortællende metode i religionsundervisningen; derfor udsendte han til provsterne et cirkulære, hvorfra jeg citerer: "Den rette Methode tilsteder, ja forudsætter megen Frihed . . . , og den vil just befordre Lysten og Livligheden ved *det levende Ord*, Selvvirksomhed og Afvexling. Naar Foredraget over Bibelhistorien bestaar i Indenadslæsning, Examinationen i Udenadslæsning og der fares saaledes fort Aar ind og Aar ud, kunne hverken større Repetitionslektier eller stundom anstillede vidtløftige Katechisationer raade Bod paa Kjedsommeligheden eller gjøre den materielle Bogkundskab levende. Men naar Læreren fortæller Børnene Historien, og lader dem atter fortælle den med deres egne Ord . . . anvendes der en Methode, som, naar en god Læreaand og Guds Velsignelse ikke fattes, vil gjøre dem denne Læregjenstand kjær og uforglemme lig⁴²."

Cirkulæret viser, at Brammer helt åbenlyst arbejdede på at indføre den samme undervisningsform, der fem år tidligere i forbindelse med Kold-striden mødte stor modstand hos gejstligheden.

⁴¹ Thisted Amtsavis 1842 nr. 116 og 1843 nr. 37.

⁴² G. P. Brammer: Danmarks Skolevæsen 1850 s. 99 og s. 177.

Også de tanker, der lå bag højskolebevægelsen, fremførte Brammer længe før 1850. På forskellige måder forsøgte han tillige at føre dem ud i livet. F.eks. opfordrede han i sin lærebog seminaris terne til at holde aftenskole for ungdommen. I 1840 anmodede han Viborg Stænderforsamling om at fremskaffe midler til aflønning af lærere, der i fritiden ville oplyse almuens konfirmerede ungdom. I 1849 havde han endnu ikke set frugter af sine anstrengelser i den retning og skriver herom i et brev: ”Skulle vi da lade Sagen falde? nei, vi tør det ikke. Dertil er. . . Almuens Stilling i Danmark for vigtig. Vi maa i Herrens Navn udkaste Garnet paany . . . ikke mis tvivle om Væxt, naar vi have plantet og vandet i Vorherres Navn, men taalmodige og standhaftige bie paa hans Time. *Hvo veed, om den ikke nu er ganske nær?*”

Snedsted seminariums stolthedsperiode ophørte ved Brammers afrejse. Hans efterfølger, Ludv. Chr. Müller, var en åndfuld og nærmest genial discipel af Grundtvig. Han havde det folkelige præg over sig og besad ualmindeligt gode evner til fri mundtlig meddelelse. Men Müller var unægtelig en meget *ensidig* forstander, og han evnede ikke at holde seminariets økonomi og ydre forhold

i samme stand som før. Fra hans periode hører man gentagne gange om *seminariets forfald*, endskønt de daværende bygninger var opført i 1827.

Pædagogik havde ikke Müllers interesse. Dette fag skød han helt fra sig over på tredjelæreren, og i regnetimerne kunne man i hans periode *uanfægtet synge kæmpeviser*, hvilket i mere end en henseende er betegnende for Müllers ledelse af seminariet. Engang skulle han selv have indrømmet, at han aldrig kunne overgå sin formand i at uddanne dygtige lærere, men i visse henseender mente han at kunne nå længere end Brammer. Dermed antydede Müller selv, *hvor mesterligt han udøvede den folkelige fortællemetode*, som Chr. Kold havde fremført i Sønderjylland, medens Müller selv var kapellan i Ribe. Det var netop på dette praktiske område, Müller gjorde sin største indsats for skolevæsenet. De teorier, han gik ud fra i sin undervisning, fremsatte Müller offentligt i en artikel i Dansk Kirketidende i 1849; men her fremfører han de samme teorier, som Brammer allerede havde peget på i sin lærebog fra 1838. Müller havde sin stilling som seminarieforstander meget kær, men han blev syg og døde alt for tidligt i 1851.

(Kilde: Historisk Årbog for Thy, Mors og V. Hanherred 1978, side 69-107).